

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 1-14.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.09.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.10.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ

(MS II-VIII. YÜZYILLAR)

 10.53718/gttad.1365436

 BAŞAK KUZAKCI*

ÖZ

Orta Asya ticaretini bütün yönleriyle antik dönemlerden itibaren üstlenen Soğdlar, MS II. yüzyıldan itibaren İpek Yolu boyunca bölgesel ticaretlerini uluslararası hale getirmeye başladı. Çin'de Han hanedanı döneminden itibaren, Orta Asya'nın antik ticaret merkezlerinden Çin sınır şehirlerine oradan da Çin içlerine kadar koloniler vasıtasıyla kompleks ve işlek bir ticaret ağı kurdular. IV. yüzyılda Akhunlar gibi Hun kökenli kabilelerin VI. yüzyıldan itibaren ise Türk Kağanlığı'nın Soğd coğrafyasında bir başka ifade ile Mâverâünnehir'deki hâkimiyet döneminde İpek Yolu'nun doğu güzergâhları boyunca kurulan Soğd ticaret ağı, "Kürk Yolu" olarak da adlandırılan kuzey ticaret yollarına Hazar coğrafyasına ve oradan da Kırım'a kadar uzandı. Soğd ticaret ağının kuzey ticaret güzergâhıyla bağlantısı ve bu coğrafyada Soğd varlığı çeşitli arkeolojik veriler ve bilhassa dönemin hagiografik eserlerinde izlenebilmektedir. MS II-VII. yüzyıllar arasında batı pazarlarının doğu ticaretine açılması özellikle Doğu Roma İmparatorluğu'nda Çin ve Orta Asya mahreçli ticari emtiaya en çok da ipeğe ve ipekli dokumaya yönelik piyasa ortaya çıkması İpek Yolu'nun başat tüccar grubu Soğdların yönünü batıya çevirmesine yol açtı.

Soğd tüccarları Türk Kağanlığı'nın inşa ettiği Pax Turcica sayesinde Asya boyunca güvenli yollar sayesinde ticari güçlerini artırdılar ve kağanlığın diplomatik misyonlarını da üstlenerek bağlantılarını Doğu Roma'ya kadar genişlettiler. Soğdların Doğu Roma pazarlarına ulaşmak için kullandığı ana merkezlerden birinin ise Kerç Boğazı yakınlarındaki Sudak/Suğdak olması ve burada Soğd kolonisinin mevcudiyetini yazılı ve arkeolojik kayıtlar bağlamında muhtemel görünmektedir. Kırım'ın Antik dönemlerde ve Orta Çağ boyunca bozkırdan gelen ticaret güzergâhının nihayetlendiği duraklar arasında olduğuna dair yazılı ve arkeolojik izler söz konusudur. Soğdlar kolonileştiği VI. yüzyılda Hazar coğrafyasını da kontrol eden Türk Kağanlığı'nın batı sınırını teşkil ediyordu. Kırım Sudak'ta Soğd varlığı üzerine etimolojik bağlantıların yanı sıra bölgedeki Hristiyan rahiplerin anlatıları ve kayıtları güçlü kanıtlar sunmaktadır. Nitekim Türk Kağanlığı'nın 570'te ve sonraki yıllarda Doğu Roma'ya gönderdiği Soğdlardan müteşekkil elçilik heyetlerinin diplomatik girişimleri sonrasında tutulan kayıtlarda Karadeniz ve çevresinde Orta Asya ve Soğd kökenli kişi adlarına rastlanılmaktadır. Yine Doğu Roma elçisi *Klikyalı Zemarkos/Zemarchus*, Kırım üzerinden seyahat ederek Türk Kağanlığı'nın liderleriyle görüşmüştür. Türk Kağanlığı hazinesinde biriken binlerce top Çin ipeğini Sasani ticaret yolları üzerinden Batı pazarlarına ulaştırma denemesi başarısızlıkla sonuçlanan Türk Kağanlığı'nın Soğd tüccarları, yeni bir güzergâh oluşturmak için doğrudan Doğu Roma ile temasa geçerek Kuzey ticaret yolunu ipek ticaretinin güzergâhlarından birine dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu ekonomi-politik bağlamında Hazar-Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey bozkırları yeni bir ticari canlılık dönemine girmiştir. Soğd ticaret pratiğinin klasik usullerinden biri ticaret üssü inşa etmek yahut mevcut bir ticaret üssünü dönüştürmekti. Buradan yola çıkarak VI. yüzyılda Doğu Roma için Kırım'ın ve spesifik olarak Sudak liman kentinin Türk-Soğd dünyasına açılan bir kapıya dönüştüğü iddia edilebilir. Bu çalışmada, Doğu Roma, Sasani ve Soğd kayıtlarından yola çıkılarak Soğdların Hazar coğrafyası ve Kırım'a ulaşan ticari bağlantıları ve Kırım'daki varlığı, maddi deliller, tarihi kayıtlar ve etimolojik bağlantılar üzerinden irdelenerek Karadeniz ticaretindeki ve kent kültüründeki Soğd varlığı ve etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Soğdya, Soğd, Ticaret, Kırım, Sudak/Suğdak, Türk Kağanlığı.

*Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: basak.kuzakci@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8730-1898.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

SILK AND FUR: SOGDIAN TRADE AND PRESENCE IN THE NORTH OF BLACK SEA (2ND-8TH CENTURIES AD)

ABSTRACT

The Sogdians, who have undertaken all aspects of Central Asian trade since ancient times, began to internationalize their regional trade along the Silk Road in the 2nd century AD. Starting from the Han dynasty in China, they established a complex and busy trade network through colonies from the ancient trade centers of Central Asia to the Chinese border cities and from there to the interior of China. In the fourth century, the Sogdians expanded their trade networks under the rule of tribes of Hunnic origin, such as the Akhun/White Huns. Following them, the Sogdian trade network, which was established along the eastern routes of the Silk Road during the domination of the Turkish Khaganate in the Sogdian geography and Transoxiana from the sixth century onwards, extended to the northern trade routes, also called the “Fur Route”, to the Caspian geography and from there to the Crimea. The connection of the Sogdian trade network with the northern trade route and the Sogdian presence in this geography can be traced in various archaeological data and especially in hagiographic works of the period. The opening of western markets to eastern trade between the second and seventh centuries AD, especially the emergence of markets for commercial commodities originating from China and Central Asia in the Eastern Roman Empire, especially for silk and silk textiles, led the Sogdians, the dominant merchant group of the Silk Road, to turn their direction to the west.

Thanks to the Pax Turcica built by the Turkic Khaganate, the Sogdian merchants increased their commercial power thanks to the safe routes throughout Asia, and by undertaking the diplomatic missions of the Turkic Khaganate, they expanded their connections to the Byzantine Empire. It seems possible that one of the main centers used by the Sogdians to reach the Eastern Roman markets was Sudak/Sugdak near the Kerch Strait and the existence of a Sogdian colony there, in the context of written and archaeological records. There are written and archaeological traces indicating that Crimea was among the terminals where the trade route from the steppe ended in ancient times and during the Middle Ages. In the 6th century, when the Sogdians were colonized, it constituted the western border of the Turkish Khaganate, which also controlled the Caspian geography. The narratives and records of Christian priests in the region provide strong evidence and the etymological connection to the Sogdian presence in Sudak, Crimea. In addition, in the records kept after the visits of the embassy delegations consisting of Sogdians sent by the Turkish Khaganate to Byzantium in 570 and in the following years, names of people of Central Asian and Sogdian origin were found in and around the Black Sea. In addition to these, the Byzantine ambassador Zemarchus traveled through Crimea and met with the leaders of the Turkish Khaganate. The Sogdian merchants of the Turkish Khaganate, whose attempt to deliver thousands of rolls of Chinese silk accumulated in the treasury of the Turkish Khaganate to Western markets via the Sassanid trade routes failed, contacted Eastern Rome directly to create a new route. The Sogdians aimed to turn the Northern trade route into one of the silk trade routes. In this economic-political context, the northern steppes of the Caspian-Caucasus and the Black Sea have entered a new period of commercial vitality. One of the classic methods of Sogdian trade practice was to build or convert an existing trade base. Based on this, it can be claimed that Crimea, and specifically the port city of Sudak, became a gateway to the Turkish-Sogdian world for the Eastern Romans in the sixth century. In this study, based on Byzantine, Sassanid, and Sogdian records, the commercial connections of the Sogdians reaching the Caspian geography and Crimea and their presence in Crimea will be examined through material evidence, historical records, and etymological connections, and the Sogdian activities and effects in the Black Sea trade and urban culture will be discussed.

Keywords: Sogdiana, Sogdian, Trade, Crimea, Sudak/Sugdak, Turkish Khaganate.

GİRİŞ

Yunan Sophronius'un MS IV. yüzyılda çevirdiği Hironymus'un *De Viriis Illustribus* adlı eser Havari Andreas/Andrew'in Karadeniz'in güneyi ve kuzeyine yaptığı yolculuklar hakkında bilgi veren erken kaynaklardandır. Andreas'ın menkıbesine göre Ansara Kalesi ve Phasis/Fasis (Rion) Nehri arasındaki büyük Sivastopol şehrinde İskitlere, Soğdlara ve Sakalara vaaz vererek onları Hristiyanlığa davet etti.¹ Söz konusu eserde “Sogdian/Soğd” etnonimine rastlanmasız izaha muhtaçtır. St. Andreas'ın menkıbesinin versiyonları MS V. yüzyılda Kıbrıslı St. Epiphanus ve onun çalışmasını ana referans olarak MS IX. yüzyılın başında Keşiş Epihanus tarafından kaleme alındı. Bu iki versiyonda ise Havari Andreas İberlerin, Alanların, Suselerin, Fustların mukim olduğu Phasis Nehri, Ansara Kalesi arasındaki Büyük Sivastopol şehrinde Sakalara, Kosogdianlara, Gorsinianlara vaaz vererek onlara İncil'i anlattı. Söz konusu versiyonlarda Soğd etnonimi “Kosogdian” olarak ifade edildi.²

¹ V. G. Vasilevskiy, “Hojdeniye apostola Andrey a stranu Mirmidonyan”, *Journal of the Ministry of National Education*, S. 189, 1877, s. 157-185; V. G. Vasilevskiy, *Trudi*, C. 2, St. Petersburg 1909, s. 213-295.

² Vasilevskiy, *age*, s. 226, 266.

V.G. Vasilevskiy, o dönemin metinlerinde kullanılan Sivastopol civarındaki Soğd ifadesinin hatalı kullanıldığı görüşündedir.³ St. Andreas'ın Karadeniz'in kuzeyindeki misyonuna dair detaylı anlatıda onun Salanya (muhtemelen Alan toprakları) ve Avasgia (Abhazya) bölgesinde dolaştıktan sonra Sivastopol'da vaaz verdiği belirtilir. St. Andreas'ın yolculuğunda karşılaştığı grubu Soğd olarak ifade etmesi genellikle Doğu Roma edebi geleneği bağlamında izah edilir. Örneğin, Kuban Nehri civarında mukim Sagin denilen etnik-bölgesel birlik, Doğu Roma geç dönem edebi geleneğine göre Keşiş Epiphanius'un IX. yüzyılın başında kaleme aldığı *The Life of Saint Andrew* adlı eserde "Soğd-Suğd" şeklinde yer alır.⁴ Nitekim, MS IX. yüzyıl tarihli *The Ravennatis Anonymi Cosmographia* Karadeniz'in kuzeyinde aynı bölgede "Sugdabon" isimli grubun yaşadığını kaydeder.⁵

Karadeniz'in kuzeyinde bilhassa Kuban deltasındaki grupların Soğd-Suğd isimlendirilmesi VIII-IX. yüzyıl Doğu Roma yazımında yaygın bir yaklaşım olarak görülmektedir. Elbette bu geleneğin en dikkat çekici kısmı MS 212'den itibaren Kırım'daki antik Grek yerleşiminin "Sugdiala/Sudak" adıyla kaydedilmesidir. Grek Ortodoks Kilisesi'nin anlatısına göre kent, piskopos St. Stephan'ın gayretiyle 787'de düzenlenen Kilise Sinodu'na dahil olarak Hristiyanlığa geçti.⁶

Kuzey ve Batı Kafkasya'dan geçen İpek Yolu'nun kuzey kolunda Doğu Roma pazarlarına ulaşan güzergâhta bulunan Buhara ve Semerkant'ta Soğd tezgâhlarında üretilen MS VII-IX. yüzyıla tarihlenen ipek dokumalar, Konstantinopol ve Avrupa pazarlarında büyük talep gören ürünlerdi. Kuzey Kafkasya'da erken Orta Çağ dönemine ait dokuma türünde buluntular arasında ithal ipekli dokumalar diğer ithal eşyalara oranla büyük ağırlığa sahipti. Buradan hareketle Soğd dokumasının kuzey ticaretindeki ve Doğu Roma pazarlarındaki yeri anlaşılmalıdır.⁷ MS VI. yüzyılda Sasanilerin Çin ipek (*metaxa*) ticaretine uyguladığı monopolist yaklaşım ve düzensiz vergi talepleri nedeniyle Doğu Roma, Sasanilerin çevresinden dolaşarak Orta Asya ile doğrudan bağlantı kurma politikası güttü. Bu dönem Soğdların İpek Yolu'nda doğu-batı istikametinde ekonomik üstünlük elde ettiği ve Çin ipeğini seri üretimle batı pazarlarına açma girişimini başlattığı dönemle tesadüf etti. Nitekim her iki taraf Sasanilerin katı ekonomik tedbirlerini aşmak için yeni bir ticaret rotasına yani Kuzey Kafkaslara yöneldi.⁸ Bu nedenle, Sudak kenti bu ticarete ana antrepolardan biri olarak yükselmeye başladı. Söz konusu kara ticaret güzergâhında Soğdların, Semerkant ve Buhara kervanları muhtemelen Aral Gölü boyunca kuzeye ilerleyerek, İtil Nehri'nden Kafkasya coğrafyasına ve oradan da Karadeniz kıyılarına varmaktaydı. Böylece Sudak gibi ticaret kolonisi görünümündeki limanlardan Doğu Roma pazarlarına ulaşmak oldukça kolaydı. Nitekim ticaret için olmasa da Menander, Doğu Roma İmparatorluğu ve Türk Kağanlığı arasındaki Türk tarafını Soğdların temsil ettiği, ipek ticaretiyle bağlantılı mekik diplomasisinde aynı rotayı diplomasi yolu olarak tarif eder.⁹

Kuzey Kafkasya'da bulunan Soğd ipeklerinin miktarı, bu güzergâhın gelişkin, iyi organize edilmiş ve düzenli olarak işlediğine işaret etmektedir. Bu yoğun ticaretin düzenli ve işlek halde tutulabilmesi söz konusu bölgede sürekli Soğd varlığını zorunlu tutmaktadır. Bu ortamda Soğdların kendi ticaret düzenlerine uygun olarak Karadeniz'in doğusunda Doğu Roma sınırında yeni bir ticaret kolonisi, üssü inkişaf ettirmesi oldukça muhtemeldir.¹⁰ Soğdların MÖ. II. yüzyıldan itibaren Çin'e ulaşan ticari bağlantılarına dair edebi, arkeolojik ve dokümanter kayıtlar mevcut olmasına karşın, Ceyhun Irmağı'nın ötesinde, kuzey coğrafyasında ticari varlıklarına ve ticaret ağlarına dair MÖ. II-I. yüzyıllara dair kanıtlar oldukça dağınık ve eksiktir.

Arkeolojik veriler içinde Soğdların Çin'den taşıdığı en değerli ticari ürünlerden ipek ve Soğd zanaatkarların dokuma örnekleri oldukça nadirdir. Ancak dayanıklı objeler, Roma-Akdeniz dünyasına ait bronz heykelcikler, Mısır üretimi seramik boncuklar, Baktriya'nın kuzeyinde, Soğdya'da, Harezm, Fergana ve Uruşene'de bulunmaktadır.¹¹ Buna mukabil aynı döneme ait Orta Asya mamulü çeşitli objeler Karadeniz'in kuzeyine Deşt-i Kıpçak'a kadar ulaştı. Soğdya kökenli yahut Orta Asya kanalıyla ulaşılabilen Karadeniz'in kuzeyindeki objelere ise büyük oranda, takribi olarak MS I. yüzyıla tarihlenen mezar kalıntılarında tesadüf edildi.¹²

³ V. G. Vasilevskiy, "Hojdeniye apostola Andrey a v stranu Mirmidonyan", s. 157-172.

⁴ A. V. Gadlo, "K etničeskoj istorii adıgskih plemennih obedineniy (sagim-şegaki)", XIII. "Krupnov Readings" on the Archeology of the North Caucasus, Maykop 1984, s. 70-72.

⁵ Vasilevskiy, *Trudt*, s. 228.

⁶ Gadlo, "K etničeskoj istorii adıgskih plemennih obedineniy (sagim-şegaki)", s. 70

⁷ A. A. İerusalimskaya, "O severokavkazskom "Şelkovom puti" v rannem srednevekovje", *Sovetskaya Arheologiya*, S. 2, 1967, s. 59-78; A. A. İerusalimskaya, *Velikij şelkovij put i Severnyj Kavkaz*, Publication of the State Hermitage 1972, s. 14.

⁸ İerusalimskaya, *age*, s. 72.

⁹ Menander, *The History of Menander Guardsman*, ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 17, ed. ve çev. Roger C. Blockley, Francis Cairns Yayınları, Liverpool 1985, s. 111-115; İerusalimskaya, *Velikij şelkovij put i Severnyj Kavkaz*, s. 3.

¹⁰ İerusalimskaya, *age*, s. 71-72.

¹¹ B. A. Litvinskiy, *Mogilniki Zapadnoj Ferganı III, Ukraşeniya iz mogilnikov Zapadnoj Ferganı*, Nauka, Moskva 1973, s. 128-152; T. A. Şerkova, *Egipet i Kuşanskoe tsarstvo (torgovje i kulturne kontakt)*, Izdvo "Nauka", Moskva 1991, s. 64-74; B. Ja., Staviskiy, "Central Asia, Mesopotamia and the Roman World: Evidence of Contacts", A. Invernizzi (ed.), *In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asian Archaeology in Antiquity*, Le lettere, Florence 1995, s. 191-202.

¹² A. Simonenko, "Chinese and East Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region", *Silk Road Art and Archaeology*, S. 7, 2001, s. 53-72.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

Ceyhun Nehri'nin kuzeyi Soğdya coğrafyası ve Karadeniz'in kuzeyi arasındaki ticari bağlantıya dair arkeolojik kalıntıların yanı sıra dönem kaynaklarından da veriler devşirmek mümkündür. MS II. yüzyılın ilk yarısına dair *Hou Han shu*¹³, MS III. yüzyıla dair Çin kaynağı *Wei lüe*¹⁴, Soğd coğrafyasının etki sahasını, ticaret ağlarını Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzeyindeki sınırlarına kadar genişletir: “*Yancai Krallığı (Geniş Bozkır), Kangju*¹⁵ halkıyla aynı geleneklere sahiptirler. Batıda Daqin¹⁶ ile güneybatıda ise Kangju ile sınırdır”.¹⁷ *Hou Han shu*'da benzer ifadelerle coğrafyayı tanımlar: “*Yan yahut Yancai Krallığı'nın (Geniş Bozkır) adı Alanliao Krallığı olarak değiştirildi. Başşehri Di*¹⁸’dir. İklimi yumuşaktır. Çam, Privet Ağacı ve ‘beyaz çimen’¹⁹ bol miktardadır. Kıyafetleri ve hayat tarzları Kangju halkıyla aynıdır. Kangju’ya haraç olarak kürk gönderirler”.²⁰

Alan ve Soğdya arasındaki bu bağlantı Soğd nüfuz alanının kuzey ticaret yollarına uzandığını ortaya koymaktadır. Çin kaynaklarının yanı sıra Greko-Roman kaynaklarında Karadeniz'in kuzeyinde yürütülen *lapis lazuli* ticaretinin Soğdya bağlantısı işaret edilmektedir. Pliny the Elder'in MS I. yüzyılda kaleme alınan *Natural History* eserinde lapis lazuli (iaspis/cyanos) taşının değerinden bahseder ve mavi renkli bu taşın en iyi cinslerinin Soğd sahasında bulunduğunu ifade eder.²¹ Dönem itibarıyla lapis lazulinin doğal ticaret güzergâhı Soğdya'dan geçirdi. Taşlar buradan Karadeniz'e ve Çin yönüne sevk edilirdi. Lapis lazuli ticaretinde de Zereşan Vadisi'nden kuzeye yönelen ticaret yolunun aktif olduğu belirtilmektedir.²²

1. Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyinde Soğdlar

Soğdların Türk Kağanlığı'nın diplomatik temsilciliğini üstlendiği VI. yüzyılın ikinci yarısında Soğd tüccarının bağlantılarının da katkısıyla Asya, Karadeniz ve Kafkasya ticareti de canlanmaya başladı. Sasanilere karşı Karadeniz/Kırım, Kafkasya pazarlarına oradan da Doğu Roma piyasasına ulaşmak isteyen Soğd ticaret zihniyeti mevcut ekonomi politik çerçevesinde uzun geniş ilişkiler tesis etmek için harekete geçti. Doğu Romalı Menander Kroniği'nde tafsilatlı anlatılan Türk Kağanlığı'nın Soğd elçilik heyetleri vasıtasıyla politik ve ticari münasebetlerin kuvvetlendiği malumdur. Bu bağlamda Soğdların Kırım civarında ticaret yürüttüğü ve Doğu Roma pazarlarına Asya ürünlerinin Sudak ve Kırım üzerinden taşındığı ortaya çıkmaktadır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun İpek Yolu ticaretine yönelik ilgisi MS VI. yüzyıldan itibaren yoğunlaştı. Çin'in batı sınırındaki Soğd ticaret kolonilerinden Paykend, Semerkant ve Buhara'ya getirilen ve çoğunluğu ipekten mürekkep ticaret emtiası Soğd tüccarları tarafından Doğu Roma pazarlarına ulaştırılıyordu. Doğu Roma'nın İpek Yolu'na yönelik bu ilgisinin arkasında ise o dönemde şiddetlenen Sasani-Doğu Roma politik ve ekonomik rekabeti yatmaktadır. Ayrıca Doğu Roma, V-VI. yüzyıllarda Anadolu ve Suriye topraklarında Çin'den elde ettiği ham ipek ve Orta Asya kökenli Soğd dokumaları örneğinde ipekli kumaş üretimine yönelik yerel girişimler de başlattı. Elbette ipek böceği yetiştirme ve dokuma teknikleri henüz çok tafsilatlı bilinmediğinden İpek Yolu üzerinden getirilen ham ipeğe yönelik talep yüksekti ve Soğd tüccarının bu ticaretteki rolü kilit önemdeydi.

Doğu Roma'nın İpek Yolu emtiasına yönelik talebinin yükseldiği VI. yüzyılda bu güzergâhın merkezinde ve kuzeyinde Sasaniler kuvvetli bir kontrol sistemi ve hâkimiyete sahipti. İpek Yolu'nun merkez güzergâhı doğrudan Sasani-Pers topraklarından geçiyordu. Kuzey güzergâhı ise Kafkasya Dağları'ndan Doğu Roma sınırlarına ulaşıyordu. Ancak bu güzergâh üzerinde de yerleşik Sasani garnizonlarının daimî kontrolü söz

¹³ Hou Han shu, bölüm 88, s. 2920.

¹⁴ Eser resmi Çin tarihleri arasında sayılmaz, MS. 239-265 arasında vakanüvis/resmi saray tarihçisi olmayan Yu Huan tarafından terkip edilmiş, bir takım ilave ve şerhlerle 429'da Pei Songzhi tarafından *Songuo zhi* adıyla basılmıştır; bk. Endymion Wilkinson, *Chinese History. A manual*, Harvard University Press, Cambridge- Massachusetts 2000.

¹⁵ Takribi olarak M.Ö. II. yüzyılda Orta Sir Derya havzasında Afrasyab/Semerkand merkezli teşekkül eden ve Semerkand'ın merkezi konumu ve zengin ticaret ağları sayesinde kısa sürede Zereşan Vadisi'ndeki bir başka ifade ile Soğd coğrafyasındaki diğer kent devletleri üzerinde hakimiyet kuran hanedandır; Étienne de La Vaissière, *Sogdian Traders: A History*, çev. James Ward, Brill Press, Leiden 2005, s. 29-39; L. Bertille, “New Insights into Sogdiana during the Classical Period (from the end of the 4th c. BCE to the 3rd c. CE)”, *Iran*, C. 60, S. 1, 2022, s. 46-64.

¹⁶ Çin Kaynaklarında Roma İmparatorluğu'nu tanımlamak için kullanılır; Krisztina Hoppál, “Chinese Historical Records and Sino-Roman Relations: A Critical Approach to Understand Problems on the Chinese Reception of the Roman Empire”, *RES Antiquitatis*, S. 1, 2019, s. 63-81.

¹⁷ Sanguo zhi, bölüm 30, s. 862, çev. Edouard Chavannes, “Les pays d'Occident d'après le Wei lio”, *T'oung pao* C. 2, S. 6, 1905, s. 558-559.

¹⁸ Muhtemelen yerel bir ismin bozulmuş suretidir ancak kelime anlamı itibarıyla “dicheng” kökenlidir ve surlu bölge/duvarlı yer demektir.

¹⁹ Bildirgin otu yahut kurtboğan olarak bilinen bu ot, tıbbi bitkiler arasındadır. Asya'da bilhassa Çin'de yaygınlıkla kullanıldığından dolayı bölgenin ticari değeri yüksek ürünleri arasında sayıldığı düşünülmektedir. Bu bitkinin tıbbi kullanım alanı hakkında bkz. Karma Yeshi, Phurpa Wangchuk, “Aconitum napellus (Monkshood)”, *Exploring Poisonous Plants: Medicinal Values, Toxicity Responses, and Therapeutic Uses*, Husen, Azamal, (ed.). CRC Press, Florida 2023, s. 101-112.

²⁰ John E. Hill, *The Western Regions according to the Hou Hanshu The Xiyu juan “Chapter on the Western Regions” from Hou Hanshu*, Second Edition (Extensively revised with additional notes and appendices); <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/weilue/weilue.html>. (Erişim Tarihi: 08.06.2023)

²¹ Pliny the Elder, *The Natural History of Pliny*, çev. John Bostock, Henry Thomas Riley, Kitap XXXVII, Bölüm 38, Bohn's Classical Library, London 1855, s. 119;

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D37#note-link269> (Erişim Tarihi: 13.07.2023)

²² Vaissière, *age*, s. 40-41.

konusuydu. Doğu Roma'nın Kafkasya geçitlerinde Sasani sınır birliklerine haraç ödemeyi reddetmesi üzerine, VI. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Roma-Sasani savaşları başladı.

Doğu Roma, oldukça kârlı dış ticaretini tehdit eden bu çatışma ortamında Pers baskısını kırmak, Orta Asya ve Çin ticaretini kuvvetlendirmek amacıyla çeşitli diplomatik girişimler başlattı. Bunlar arasında yine Soğdlar aracılığıyla Türk Kağanlığı ittifakı oldukça önemlidir. İstemi Yabgu'nun (Sizabul) Batı'daki yönetimi esnasında kağanlık sınırları Kafkasya Demirkapı'ya ulaştı ve Türk Kağanlığı, Doğu Roma-Sasani çatışmasının ortasında oldukça stratejik bir pozisyon elde etti. Buna göre Doğu Roma İmparatoru II. Justinus döneminde diplomatik görüşmeler Soğdların ipek ticareti için yeni pazarlar arayışına bağlı olarak gelişti. Türk Kağanlığı'nın Çin'den elde ettiği yıllık 100.000 topu aşan ipeği yeni pazarlara ulaştırmak isteyen Türk Kağanlığı'nın tüccarları ve diplomatları Soğdlar, liderleri Maniakh nezaretinde öncelikle Sasanilere, ellerindeki ipeği satmak için bir elçilik heyeti yolladı. Ancak Sasani imparatoru, heyetin önünde ipekleri yaktırarak onların ticaretine engel olacağını bildirdi. Türk Kağanlığı Sasanilerin tehditlerine karşı bilhassa Orta Asya'da Akhun kontrolündeki toprakları ele geçirerek doğrudan Sasanilerle sınır komşusu haline geldi ve İpek Yolu üzerindeki hâkimiyet alanını batı ve kuzey istikametinde genişletti. Türk Kağanlığı'nın Sasanilerle gergin münasebetleri Doğu Roma-Türk diplomatik ilişkileri için de başlangıç noktasını teşkil etti. Esasında Türk Kağanlığı ve Soğdlar, kervan ticareti vasıtasıyla Çin-Orta Asya arasındaki ipek ticaretine aşinaydı. Ancak Doğu Roma diplomasisi Soğdlara ve onların hamisi Türk Kağanlığı'na Karadeniz'in kuzeyinde yeni ticaret alanları yarattı. Böylece Sudak kenti bu ticaretin merkezinde yükseldi. Nitekim 568'de Doğu Roma'ya ulaşan ilk elçilik heyeti kuzey rotasını izleyerek, Kafkasya üzerinden Konstantinapol'e ulaştı. Maniakh liderliğindeki Soğd elçilik heyeti değerli armağanlar, ipek dokumalar ve İstemi Yabgu'nun mektubuyla II. Justinus'un sarayına vardı. Doğu Roma ile ittifak sayesinde hem Sasanilere karşı üstünlük kurmayı hem de ipeği Doğu Romalılara doğrudan satmayı hedefleyen İstemi, ittifak teklifinde bulundu. İstemi'nin teklifleri II. Justinus tarafından da kabul gördü.

568'deki girişim Sasanilerin doğrudan Doğu Roma'ya ipek satmasını engellemesinin yanı sıra Batı Türk Kağanlığı'nın kuzey sınırlarında yeni bir ticaret alanı yükseltti.²³ Mütakabiliyet ilkesi çerçevesinde Klikyalı Zemarkos liderliğinde Doğu Roma elçilik heyeti Karadeniz'in kuzeyinden Kafkasya'yı aşarak Batı Türk kağanı İstemi Yabgu'ya gönderildi. Theophanes Byzantios, Efesli John ve Menander eserlerinde bu elçilik seyahatini detaylı surette tasvir eder. Doğu Roma heyeti Batı Türk Kağanlığı tarafından hüsük kabul gördü ve Sasanilere karşı ortak politikalar bu görüşmede planlandı. Maniakh'ın liderliğindeki Soğd diplomasisi için Asya-Doğu Roma ticaretinde ulaşım maliyetlerini ve ticaret risklerini karşılamaya değer yegâne emtia ise Çin İpeğiydi.²⁴

Batı dünyasının en büyük tüketim merkezi Doğu Roma'nın da başlıca talebi ipek üzerineydi ve Soğdların elinin altında Çin'den Türk Kağanlığı'na haraç olarak gönderilen çok büyük miktarda ipek mevcuttu. Soğd tüccarının Doğu Roma pazarlarına ulaşması Sasani engeli nedeniyle ancak iki ana rotadan mümkündü; Batı Kafkasya ve Kırım.²⁵ Nitekim Kırım Türk-Soğd elçilik heyetinin ve mütakabiliyet esasına göre yollanan Doğu Roma heyetinin ana geçiş noktalarından biriydi.²⁶ 579'da Türk Kağanlığı'na gönderilen elçi Valentinus, Herson üzerinden Kafkasya rotasını kullandı. Doğu Roma'nın Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkasya'da Türklerin etkinliğini artırmasını tehlikeli görmesi üzerine Sasanilerle yaklaştığı döneme tekabül eden bu elçilik heyeti İstemi Yabgu'nun aynı tarihte vefat etmesi üzerine oğlu Turxanthus/Turksantos tarafından karşılandı. Türk-Şad murahhas heyetinin başkanı Valentinus'u ağır sözlerle itham ederek Doğu Roma'nın bölgedeki bütün aleyhte faaliyetlerini sıraladı. Bu heyetin dönüşünden hemen sonra Türk Kağanlığı Kırım üzerine sefer düzenleyerek 579'da Karadeniz'in kuzeyindeki Kerç gibi stratejik ticaret limanlarını ele geçirdi.²⁷ Söz konusu gelişmeler, Soğdların ticari hedefleri ve genişleyen Hazar ticaret ağları bağlamında düşünüldüğünde Türk Kağanlığı, Doğu Roma ve Sasani ilişkileri siyasi-askeri yayılmacılığın ötesinde Doğu-Batı ticaret güzergâhının kontrolü üzerine güçlü rekabetten bağımsız düşünülemezdi. Türk Kağanlığı'nın diplomasi ve ticaret politikasının belirlenmesinde ağırlıklı rolleri olan Soğdlar, Karadeniz'in kuzeyine ulaşan ticareti de üstlendiler.²⁸

Soğdların Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki varlıklarının somut verileri arkeolojik materyallerdir. Soğd ticaret paterninin önemli unsurlarından "y'sdh", *Zandanjī* denilen Buhara çevresinde dokunan pamuklu-ipekli dokuma kalıntıları Kafkasya ticaret yolları üzerinde keşfedildi.²⁹ Bahsedilen türde dokuma Soğd dokuma tekniğine mahsus olmasına karşın emtiayı taşıyanların kimliği hakkında doğrudan ve kesin sonuçlara varılmasını da

²³ Heleanor B. Feltham, "Justinian and the International Silk Trade" *Sino-Platonic Papers*, S. 194, 2009, s. 30-31.

²⁴ Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 113; Menander, *The History of Menander Guardsman*, s. 111-112.

²⁵ Menander, *age*, s. 171-173.

²⁶ Denis Sinor, "Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı" çev. Talat Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, ed. D. Sinor, İletişim Yayınları, Ankara 2002, s. 406-407.

²⁷ Menander, *age*, s. 171-183; Dursun Ali Akbulut, *Arap Fütühatına Kadar Maverânnehir ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II – M.S. VII. yy.)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s. 117; Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 113-115.

²⁸ İerusalimskaya, *age*, s. 59-78.

²⁹ Vaissière, *Sogdian Traders: A History*, s. 238-239.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

mümkün kılmaz. Bu bağlamda Kafkasya coğrafyası hakkındaki dönemin ana kaynaklarına başvurulması bölgedeki ticari etkinliği ve tüccarları müşahhas hale getirmek için önemlidir. *Coğrafya* isimli eserini VII. yüzyılda kaleme alan Ermeni tarihçi Şiraklı Ananias, Sasanilerin çöküşünden evvel Güney Kafkasya ve Karadeniz'de faal tüccarlar hakkında ipuçları sunar. Soğdya hakkında bilgi verirken bölgenin müreffeh ve üretken olduğunu, ahalisinin ticaretle meşgul olduğunu anlatır. Onun tüccar olarak tanımladığı bir başka grup ise Harezmlilerdir.³⁰ Bunlar dışında Kafkasya'da meskûn herhangi bir tüccar topluluğundan bahsetmez. Buradan hareketle Orta Asya'dan Kafkasya ve Karadeniz'e yönelik ticarete bu iki grubun varlık gösterdiği iddia edilebilir.

Kafkasya'daki Soğd varlığına hatta kolonyal genişlemesine dair bir başka ibare ise Belazuri'nin IX. yüzyılda kaleme aldığı *Fütuhu'l-Buldan*'dadır. Sasanî hükümdarı Nuşirvan'ın (MS 531-579) Hazar Denizi'nin güneyinde Kafkasya'ya geçiş yolu üzerinde "Suğdebil" isimli şehir kurduğunu ve buraya Soğd ve Farsları iskân ettiğini kaydeder.³¹ Soğdlar ticaret ağlarını Kafkasya ile sınırlı tutmadılar, Doğu Roma pazarlarına ulaşmak için oradan başka büyük bir yol ağı olan Kırım-Karadeniz bağlantısına yöneldiler. Türk Kağanlığı'nın hâkimiyeti altında Orta Asya'dan Moğolistan'ın içlerine ve Çin'e kadar koloniler vasıtasıyla ticaret ve diplomasi yürüten Soğdlar, Hazar Kağanlığı'nın himayesinde Karadeniz'in kuzeyine ticari aktivitelerini ve Soğd koloni sistemini taşıdılar.³²

2. Sudak/Sugdak Kenti ve Soğdlar

Antik *Sugd/Sugdak/Sugdea/Soldaia/Sudak* günümüzde Feodosia/Kefe'nin batısındaki bölgenin idari merkezi konumundadır. Antik dönemlerde Grek koloniciler ve Romalılar tarafından *Taurica* olarak adlandırılan Kırım sahilleri MÖ. VI-VII. yüzyıllardan itibaren Anadolu kökenli Grek gruplar tarafından kolonize edildi. Sudak ise bölgenin en geniş ve verimli vadisinin üzerinde, steplerden gelecek tehlikelere karşı korunaklı ve ticaret için elverişli körfeziyle antik dönemlerden itibaren yerleşimcilerin dikkatini çekti.³³ Kırım coğrafyasındaki Roma hâkimiyeti sonrasında Got, Alan gibi çeşitli gruplar lokal hâkimiyetler kurdu ancak MS XIII. yüzyıla kadar Kırım coğrafyasında merkezi bir otorite ortaya çıkmadı.

Sudak kenti, Orta Çağ boyunca Kumanlar, Tatarlar, Türkiye Selçuklu, Venedik ve Cenova hâkimiyetinde kaldı. Nihayetinde Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi. Sudak Körfezi'nin batı tarafındaki antik mercan resifinin üzerinde yükselen Ceneviz Kalesi, Sudak kentinin bu dönemine tanıklık eden abidevi eserdir.³⁴ Sudak hakkındaki tarihsel veriler bu bağlamda XIII. yüzyılın ilk yarısında bölgenin ticari ve politik öneminin artmasıyla çeşitlendi. *İbnü'l Esîr*, 1220'lerdeki Moğol seferleri esnasında Sudak kentinin Kıpçaklar tarafından idare edildiğini, buradan büyük miktarlarda Hazar, Karadeniz ve kuzey istikametli kürk, deri ve köle ticareti yürütüldüğünü kaydeder.³⁵

İbnü'l Esîr'in kayıtlarından kısa süre sonra 1253'te Kırım'a ulaşan Rubrucklu William, bölgedeki ticari canlılığa dikkat çeker. Anadolu tüccarlarının kuzey ticaretini Sudak üzerinden yürüttüğünü, Rusya ve kuzeyden gelenlerin de aynı surette Sudak kentine ürünlerini taşıdığını ifade eder. Kuzeyden gelen tüccarlar sincap, kakım gibi çeşitli cinslerde kürkler getirirken, Anadolu tüccarları ise pamuklu, ipekli dokuma türleri, tıbbi ve aromatik bitkiler taşıdı. Nitekim İbnü'l Esîr'in verdiği malumatı teyit eder nitelikte olarak Rubrucklu William, Kırım sahillerinin ve Sudak kentinin Tatarlardan evvel Kuman/Kıpçak idaresinde olduğunu, ticaretin onlar tarafından vergilendirildiğini hatta Sudak kentinde Kıpçak vergi memurunun ticareti kontrol ettiğini kaydeder. Ancak Moğol istilası sonrası Kıpçakların buralardan sürüldüğünü de ilave eder.³⁶ Sudak kentinin bir deniz ticaret merkezi olarak önemini İbn Bîbî de vurgular. Alaeddin Keykubad'ın Sudak seferini anlatan İbn Bîbî, şehirde Kıpçakların zulmüne uğrayan Müslüman tüccarların Keykubad'a şikayetlerini bildirmesinden sonra sefere karar verildiğini anlatarak şehrin ticari önemini ortaya koyar.³⁷

Sudak'ın Orta Çağdaki tarihi seyri Doğu Roma, Selçuklu ve Pers-İran kaynaklarındaki verilere göre XIII. yüzyılın başında şehir, Türk-Kıpçak, Rus, Alan, Ermeni, Hazar ve Doğu Romalı tüccarlar tarafından meskûn, kalesi, surları ve iskelesi bulunan canlı bir ticarete sahip liman kenti görünümündeydi. Şehir muhtemelen Selçuklu

³⁰ Ananias of Şirak, *The Geography of Ananias of Şirak (Aşxarhaç'oyc): The Long and. Short Recensions*, çev. R. H. Hewsen, Reichert Publishing, Wiesbaden, 1992, s. 74-75.

³¹ El-Belâzürî, *Fütuhu'l-Buldan*, çev. Francis Clark Murgotten, in *Origins of the Islamic State*, Columbia University, New York 1924, s. 306; El-Belâzürî, *Fütuhu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 226.

³² Peter Golden, "Turks and Iranians: An Historical Sketch", ed. L. Johanson, *Turkic-Iranian Contact Areas; Historical and Linguistic Aspects*. Harrassowitz Verlag Publishing, Wiesbaden 2006, s. 21-22.

³³ Elena Klenina, "The Dorian Colony of Chersonesos in Taurica: Historical and Economic Aspects of the Development in the Hellenistic Period", *Greek Colonisation. New Data, Current Approaches* Ed. Polyxeni Adam-Veleni, Dimitra Tsangari. Alpha Bank, Athens 2015, s. 37-57.

³⁴ Sudak Kalesi ve Sudak'daki arkeolojik araştırmalar için bk. I. A. Baranov, *Kompleks Trety Çetverti XIV veka v Sudakskoy Kreposti*, *Sugdeyskiy Sbornik*, C. 1, Kiev-Sudak 2004, s. 524-559; I. A. Baranov, "Arheologičeskoe izučenie Sugdei-Soldayi", *Arheologičeskiye issledovaniya v Krimu* 1993 god, Tavria, Akmesid, 1994; Sergey Boçarov, "Rozkopki na teritoriy Sudakskoy fortetsi v 2001 rotsi", *Arheologični vidkritiya v Ukraini 2001-2002*, Institut arheologiy NAN Ukraini, Kiyv 2003, s. 11-12.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, C. 12, çev. Ahmet Ağrakça vd., Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 346.

³⁶ William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-1255 As Narrated by Himself. With Two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine*, çev. William Woodville Rockhill, Hakluyt Society, Londra 1900, s. 43-52.

³⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmiru'l-Ala'iyeye fi'l-Umûri'l-Ala'iyeye*, haz. Mürsel Öztürk, C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 315-319.

fethinden hemen önce Hazar Kağanlığı ve Doğu Roma arasında özerk tabiiyeti ile Kıpçaklara vergi ödeyen sınır ticaret kenti statüsündeydi. Diğer taraftan, Sudak kentinin MS X. yüzyıldan itibaren gelişimine dair çağdaş kaynaklardan bilgiler edinebilmemize rağmen, MS VI. yüzyıldan önceye ait herhangi bir arkeolojik kalıntı tespit edilemediği için kentin kuruluşu veyahut antikitesine dair maddi bir kaynak da mevcut değildir.³⁸

Menander Kroniği'ndeki veriler ve Kafkasya'daki arkeolojik buluntular, Doğu Roma kaynaklarında Karadeniz'in kuzeyinde Soğdlara dair izler ve onların ticaretinin batı pazarlarına kadar genişlediklerini gösteren deliller tespit edilebilmektedir. Bu tarihsel çerçevede bir ticaret kenti/kasabası olarak Sudak adının Orta Asya ve İpek Yolu ticaretine sahip Soğd ve Soğdya ile benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Etimolojik benzerliğin yanı sıra dönemin uzun mesafeli ticarete imtiyaza ve kolonilere dayalı ekonomi-politik anlayışı dikkate alındığında Doğu Roma tarafından oldukça talep gören ve değer verilen Asya ticaret emtiasını taşıyan Soğd topluluğuna, bu ticareten istifade eden Hazar Kağanlığı tarafından Karadeniz'in kuzey kıyısında uzun dönemli ticareti sürdürmeyi kolaylaştırmak için yerleşim hakkı tanınması ve bölgenin bu tüccarların adını alması oldukça yüksek bir ihtimaldir.³⁹

Kırım, Antik dönemde olduğu gibi Orta Çağ boyunca da *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılan steplere ve onun ötesinde Orta Asya coğrafyasına geçiş için kullanılan bir ticaret terminali işlevine sahiptir. Ayrıca VI. yüzyıl itibarıyla Türk Kağanlığı'nın batıdaki uç bölgesidir. Doğu Romalı Jordanes, Kırım Yarımadası'nda Herson'da VI. yüzyılın ortasında canlı bir ticaretin varlığını; "*Asya ürünlerini getiren tüccarların Herson'da hububat talepleri oldukça yüksek*" ifadesiyle anlatır.⁴⁰

Kentin kökenine dair ortaya konan iki hipotezden biri burayı Alan yerleşimi olarak tanımlarken, bir diğeri ve son dönemlerde bilhassa Vaissière'nin çalışmaları sonrası ağırlık kazanan ileri/uç Soğd ticaret kolonisi olarak kurulduğu iddiasını ileri sürer. Bu görüşlerle birlikte günümüze ulaşmış hiçbir dönem kaynağında Sudak kentinin bir Alan yerleşimi yahut Soğd ileri kolonisi olarak ortaya çıktığına dair herhangi bir atıf söz konusu değildir. Her iki görüşte temelde yer isminin etimolojik analizine dayanmaktadır.

Karadeniz çevresinde Soğd varlığına dair ifadeler, VI. yüzyıldan itibaren bölgedeki yerleşim ve gruplardan bahsedilen eserlerde neredeyse standartlaştı ve bölge Sogd/Sugd olarak anıldı. Ancak bu ifadelerden yola çıkarak yahut bu bilgilere dayanılarak Sudak'ın kesin bir ifadeyle Soğd kolonisi olarak inşa edildiği iddia edilemez. Kentin adının Soğdca'da "*сwγδ'k/suγδē/swγδ'yk/suγδ'ik/suyda*" ifade edilmesi Soğd ve Sudak benzerliği kentin Soğd bağlantısına dair kuvvetli delilerdendir.⁴¹ Diğer taraftan Alan tezi kentin "*sygdæg/suğdæg*" suretinde yazılmasından yola çıkılarak geliştirildi.⁴² Sudak'ın Soğd bağlantısı karşısındaki kentin Alan kökenlerine dair hipotez Avusturya-Çek kökenli bilim adamı Wilhelm Tomaschek'in *Centralasiatische Studien* başlıklı eserinin Soğdya'yı konu alan ilk cildinde ortaya kondu⁴³ ve onun görüşleri Miller⁴⁴, Vasmer⁴⁵, Abaev⁴⁶ ve Harmatta⁴⁷ gibi araştırmacılar tarafından kabul gördü. Tomaschek'e göre, Alan/Oset dilinde "*сyγδæ*" ve "*сyγδæ*" suretindeki "saf, kutsal" anlamındaki ifadeler Sudak ile etimolojik olarak ilişkilendirildi.⁴⁸ Abaev, ismin doğrudan doğruya Eski Persçe *suxta-ka/sauçto* (yanmak) fiilinden türetildiğini ve bu ismin Karadeniz'in kuzeyine İskit/Sakalar tarafından getirildiğini ileri sürer.⁴⁹ Kelimenin etimolojisi üzerine yürütülen fikirler arasında kentin kökenine dair Soğd bağlantısını tamamen reddetmez. Harmatta Sudak'ın etimolojisine dair geliştirilen "kutsal-saf ve yanmak" anlamlarının doğrudan Soğdya/Sogdia ile aynı olduğunu savunur. Fonolojik ve semantik zeminde Sudak ve Soğdya benzer anlamlardadır. Harmatta, Sudak'ın etimolojik kökenlerini Zerdüşştülük öncesi Kuzey Pers coğrafyasındaki ateş kültüne kadar götürür ve Soğd ve Sudak'ın "kutsal bölge" anlamı kazandığını iddia eder.⁵⁰ Bununla beraber, Tomaschek'in Alan tezini ortaya koyduğu yıllarda henüz Soğdca keşfedilmemişti. Soğdcanın bilim dünyasında keşfi 1903 yılında başladı ve alfabenin çözümlenmesi, metinlerin deşifre edilmesi

³⁸ Bölgedeki arkeolojik kazılar Hermitage Museum adına Gukin tarafından 2010'dan beri yürütülmektedir. Kazılarda çoğunlukla 10-14. yüzyıl arasına ait eserler bulunmaktadır; V. D. Gukin, "Issledovaniya Yugo-Vostochnoy Krimskoy arheologičeskoj ekspeditsii na srednevekovom gorodiše Sudak", *Ekspeditsii. Arheologiya v Ermitaže*, Slaviya Publication, St. Petersburg 2014, s. 122-131.

³⁹ Vaissière, *Sogdian Traders, A History*, s. 242-249.

⁴⁰ Jordanes, *Histoire des Goths*, çev. O. Devillers, Belles Lettres, Paris, 1995, s. 16.

⁴¹ Badr al-Zaman Gharib, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, Farhang Publishing, Tehran 1995, s. 365, 9037-9038.

⁴² Wilhelm Tomaschek, *Die Goten in Taurien*, Alfred Hölder Publishing, Wien 1881, s. 26, 73.

⁴³ Wilhelm Tomaschek, "Centralasiatische Studien I: Sogdiana", *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, C. 87, S. 1, 1877, s. 75; Tomaschek, *Die Goten in Taurien*, s. 7, 26, 73.

⁴⁴ V. F. Miller, *Osetinskiye etyudi*, C. 3, Tipografiya, Moskva 1881, s. 77-78.

⁴⁵ Max Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, Die Iranier in Südrubland, Markert & Petters, Leipzig 1923, s. 71-72; Max Vasmer, *Etimologičeskij Slovar Russkogo Yazıka*, C. 3, Progress, Moskva 1987, s. 795.

⁴⁶ V. I. Abaev, *Osetinskiy yazık i folklor*, C. 1, Izd AN SSSR 1949, s. 183; V. I. Abaev, *İstoriko-etimologičeskij slovar osetinskogo yazıka*, C. 3, Izd-vo AN SSSR Nauka, Moskva 1958-1989, s. 188-189; V. I. Abaev, *Skifo-alanskiye nareçiya*, OİJa. I. M., Nauka, Moskva 1979, s. 304.

⁴⁷ János Harmatta, "The Origin of the Name Σόγδοι", *Acta Classica Universitatis Debreceniensis*, 13, 1977, s. 6; János Harmatta, "Sogdian Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia", *Prolegomena to the Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia*, ed. J. Harmatta, Akadémiai Kiadó, Budapeşte 1979, s. 156.

⁴⁸ Abaev, *İstoriko-etimologičeskij slovar osetinskogo yazıka*, s. 188-189.

⁴⁹ Abaev, *Osetinskiy yazık i folklor*, s. 183; Abaev, *Skifo-alanskiye nareçiya*, s. 304.

⁵⁰ Harmatta, "The Origin of the Name Σόγδοι", s. 6; Harmatta, "Sogdian Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia", s. 156.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

1932 yılında gerçekleşti.⁵¹ Wilhelm Tomaschek ise 1901 yılında vefat etti. Ayrıca Alan/Oset dil yapısı ile Soğdca aynı dil aile grubuna mensuptur. Bu görüşe karşı Szemerényi, Orta Soğdca'da Soğd etnik isminin/etnoniminin "swyð-" olarak yazıldığını "suxta" ekinin ise yakıldı anlamındaki "swyt" kelimeyi türettiğini ifade eder ve "suxta-ka" etimolojisinin fonetik ve semantik bakımdan Soğdca kabul edilebileceğini belirtir.⁵² Kentin kökenlerine dair bir başka vurgu ise İbn-i Bibi'de yer almaktadır. Alaeddin Keykubad dönemindeki Sudak seferini hikâye eden müverrih kent hakkında da bilgiler verir. Bununla birlikte şehri Sugdak veya Sugd olarak zikreder. Alanların İran kökenlerinden bahisle Zerefşan Vadisi'ndeki Soğd coğrafyasına nispetle şehre oralardan gelen kurucuların bu ismi vermiş olabileceklerini muhtemel varsayar. Ayrıca Selçukluların Sudak seferi esnasında Sudak'ta Alanların, Slavların, Kıpçak ve Ermenilerin meskûn olduğu Memluk kaynaklarına da yansır.⁵³

Etimolojik bağlantı ve analiz dışında Kırım, Sudak'taki Soğd varlığına dair en önemli deliller bölgedeki Hristiyan din adamlarının metinlerindeki atıflardır. Orta Çağ Hristiyan geleneğinde *Indices Apostolorum* adı verilen eserlerde vaftiz ve Hristiyanlığı kabul edenlerin kaydedildiği listeler yer alırdı. Karadeniz'in kuzey bölgesindeki rahiplerin vaazlarını ve faaliyetlerini kaydettikleri MS V-VI. yüzyıllara tarihlenen *Indices Apostolorum*'da rahiplerin Karadeniz'in kuzeyinde Soğdlara, Sakalara vaazlar verdiği kaydedilirken Kıbrıslı Epiphanius'a atfedilen eserde Soğdlara, Sakalara ve Gürcülere Hristiyanlığın anlatıldığı yazar.⁵⁴ Eserini IX. yüzyılda kaleme alan Kallistratuslu Epiphanius, St. Andreas'ın Zichia (Circassia/Çeçenya/Çerkezya) bölgesinden *Yukarı Sogdya/Upper Sogdai* (Σογδοάουστὸς ἄνω) bölgesine gittiğini bildirir.⁵⁵ Aynı dönemlerde yazılan Paflogonyalı Niketas'ın eserinde de St. Andreas'ın *Yukarı Sogdya/Upper Sogdia* (τὴν ἀνωτέρω Σογδοίαν)'da dini faaliyetler yürüttüğü teyit edilir.⁵⁶ Bunlarla birlikte Slav rahip Aziz Cyril'in hayatını anlatan yazmalarda Karadeniz'in kuzeyinde Tanrı'yı, kutsal yazıyı bilen ve dua edenlerin uzun bir listesi yer alır, söz konusu isim listesinde Soğd (σογδοῦ) isimleri de yer almaktadır.⁵⁷

En erken V. yüzyıla tarihlenen ve Kıbrıslı Epiphanius'a ait listelerde İskit/Saka ve Soğd isimlerine tesadüf edilir ve bunların Karadeniz'in kıyısında Aziz Andreas tarafından Hristiyan yapıldığı belirtilir.⁵⁸ Söz konusu listeler, VII-VIII. yüzyıllarda yenilenerek yayımlanmaya devam etti ve İskit isimlerinin yerini Gürcü isimler yer aldı ancak Soğd isimleri varlığını sürdürdü. Söz konusu farklılaşma bölgede faal grupların değişimi ile ilişkili görülebilir ve bölgedeki Hristiyan din adamlarının Gürcüler gibi doğrudan Soğdlarla temasını sürdürdükleri de varsayılabilir. Kallistratus Manastırı'ndan Epiphanius, aynı gelenek üzerine 830'da kaleme aldığı *Index Apostolorum*'da St. Andreas'ın Karadeniz çevresine gerçekleştirdiği seyahati yeniden canlandırır. Sivastopol'dan karaya çıktıktan sonra "*Yukarı Sogdai*"ya vardığını anlatır. Buradaki ahalinin kibar ve uyumlu olduklarını, kolayca ikna olarak tanassur ettiklerini ilave eder.⁵⁹ Epiphanius'un "*Sogdai*" olarak bahsettiği bölge Kerç Boğazı'nın yakınlarıydı ve bu isimlendirme Soğdya'nın Hellenize versiyonundan ibarettir. Epiphanius'un bu bölgeye dair listesinde sadece Soğdca isimler yer almaktadır.⁶⁰

Karadeniz kıyısında toponim, etimoloji ve yerleşimci bağlamında Soğd varlığına dair diğer bir güçlü dönem kaynağı ise Filozof Konstantin yahut diğer bilinen adıyla Aziz Cyril'in eseridir. Bilhassa Güney Slavların Hristiyanlığa geçişinde önemli rol oynayan ve Slavların havarisi olarak da tanınan Konstantin 861'de Hazarlara elçi olarak gönderildi ve bu coğrafya hakkında bilgiler verdi. Kırım üzerinden Hazar topraklarına giden Konstantin kendi dilinde Hristiyan ibadetlerini gerçekleştiren gruplar arasında Soğdları da sayar.⁶¹ Buna göre Karadeniz'in kıyısında Türk gruplar gibi Hristiyanlaşan Soğdlar kendi dilinde litürjik geleneğe sahiptir. Soğdların ana vatani

⁵¹ Başak Kuzakçı, "Arkeoloji ve Emperyal Rekabet: Soğdların ve Soğdcanın Keşfi (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2022, s. 63-76.

⁵² Oswald Szemerényi, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian, Skudra, Sogdian, Saka*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 1980, s. 32-33, 46.

⁵³ Aleksandr Yakubovski, "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", çev. İsmail Kaynak, *AÜDTCFD*, C. 12, 1954, s. 207-226; A. C. S. Peacock, "The Saljūq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of 'Alā' al-Dīn Kayqubād", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 47, 2010, s. 243-265.

⁵⁴ Vaissière, *Sogdian Traders, A History*, s. 243-245; Étienne De la Vaissière, "Saint Andre chez les Sogdiens: aux origines de Sogdaia, en Crimée", *La Crimée entre Byzance et le Khaganat khazar*, ed. Constantin Zuckerman, Peeters Publishing, Paris 2006, s. 173-176; Eusebius of Caesarea, *Historia Ecclesiastica*, çev. Kirsopp Lake, Loeb Classical Library, Londra 1926, s. 190; Epiphanius of Cyprus, *Indices Apostolorum*, ed. Karl Holl, J.C. Hinrichs and Buchhandlung, Leipzig 1915, s. 108.

⁵⁵ Epiphanius of Callistratos, *The Life of Andrew*, çev. ve ed. R. Dennis MacDonald, SBLTT C. 33, Scholars Press, Atlanta 1990, s. 210-214; Vaissière, "Saint Andre chez les Sogdiens: aux origines de Sogdaia, en Crimée", s. 174.

⁵⁶ Nicetas the Paphlagonian, "Acta Andreae", ed. M. Bonnet, *Analecta Bollandiana*, S. 13, 1894, s. 334.

⁵⁷ Soğdlar dışında söz konusu listedeki gruplar; Ermeniler, Persliler, Abazlar, İberler, Gotlar, Avarlar, Türkler, Hazarlar, bkz. Francis Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vus de Byzance*, Commissionnaire Orbis, Prag 1933, s. 375.

⁵⁸ Francis Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard University Press Dumbarton Oaks Series, C. 4, Cambridge 1958, s. 197-199.

⁵⁹ Vaissière, *Sogdian Traders, A History*, s. 244.

⁶⁰ Jacques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, S. 120, Harvard University Press, 1862, s. 243

⁶¹ Francis Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vus de Byzance*, Commissionnaire Orbis, Prag 1933, s. 375.

Soğdya'da yani Mâverâünnahir coğrafyasında aynı dönemlerde Soğdlar arasında arkeolojik ve metinsel veriler Hristiyanlığın yayıldığını göstermektedir.⁶²

Bahsedilen ana kaynaklardan yola çıkılarak söz konusu dönemde Soğd varlığının Doğu Roma metinlerinde tanındığı, onların Karadeniz'in kuzeyi ile ilişkilendirildikleri savunulabilir. Bütün bunlarla birlikte Karadeniz'in kuzeyinde Taman Yarımadası'nda bulunan bir çömlek parçası üzerindeki Soğd ismi *Š'βnwšk/Šāfnōšak* (sonsuzluğa inanan) bölgedeki Soğd varlığını kesin surette göstermektedir.⁶³

Kırım'da keşfedilen çömlek Soğd ticaretine konu olabilecek nitelikte lüks ürün sınıfında bir eşya değildir, ihracata konu olacak bir değeri olmayan tüccarların gündelik kullanım için yanlarında taşıdıkları eşyalardandır. Nitekim bu türden Soğdca yazılı çömlek parçalarına Çin'in batı sınırlarında Soğd ticaretinin güçlü olduğu bölgelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Çömleği VIII-IX. yüzyıla tarihlendiren arkeolojik kalıntılar ile yazılı kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde aynı dönemde bölgedeki Hristiyan Soğdlardan bahseden listeler ve ifadeler doğrulanmaktadır.⁶⁴ Ayrıca dönemin Doğu Roma ticaret yasalarında ipek ticaretinin usulleri tafsilatlı surette belirlendi. Buna göre, gümrük memurları (commercarii), barbarlardan ham ipeği pound başına 15 solidi'den⁶⁵ satın alırdı ve ipeğin Doğu Romalı tüccarlara yahut tücceticiye aynı fiyata, içine ip karıştırılmadan ham ve saf olarak satılması gerekirdi. Gümrük memuru olmayan bir tüccar yahut herhangi biri doğrudan barbarlardan bir şey satın alamaz ve ham ipek ithal edemezdi. Bu durumda gümrük memurları tüccarın ürününe el koyar ve mülkü de elinden alınan tüccar sürgüne gönderilirdi. Aynı surette, gümrük memuru ve devletin görevlendirdiği ham ipek tüccarı da belirlenen miktardan daha fazla ipek alım veya satımı yaparsa cezalandırılırdı.⁶⁶

Doğu Roma'nın ipek talebinin büyük miktarlara ulaştığı, ham ipek ticaretinin sistematik işlemesi için ciddi önlemler aldığı ve yasal düzenlemeler yaptığı dikkate alınırsa Kıbrıslı Epiphanius'un eserinde listelenen V. yüzyılda Sudak ve Kırım'da Hristiyanlığa geçen Soğd isimleri anlam kazanmaktadır ve kentin doğrudan kurucuları oldukları kesin surette iddia edilemese de en geç IV-V. yüzyıllarda Kırım'da ve büyük oranda Sudak'ta Doğu Roma ile ticaret yürüten bir Soğd tüccar topluluğu tarihi hakikattir.

Soğd ticaretinin genel profili ve onların ana merkezleri olan Soğdya'dan Çin'e Moğolistan'a ve Basra Körfezi'ne kadar ulaşan bağlantıları ve faaliyetleri onların ticaret konusundaki geniş perspektiflerini ortaya koymaktadır.⁶⁷ Karadeniz'in kuzeyinde bahsedilen dönemdeki politik şartlar, bölgeye yakın zengin Doğu Roma pazarları ve Asya ürünlerine yönelik artan ilgi Soğd tüccarlarını bölgeye çekmek için yeterli sebeplerdi. Doğu Roma ile ticaret yürütülebilecekti. Diğer taraftan katı Doğu Roma ticaret kurallarının uygulandığı ve Hristiyan olan Soğd tüccarların sıkı kontrolün dışında kaldığı, önce Türk Kağanlığı-Doğu Roma ardından ise Hazar-Doğu Roma arasında sınır hattı olan Kırım'ın güneyindeki limana Soğdların yerleştiği metinsel ve arkeolojik kayıtlar bağlamında varsayılabilir.⁶⁸

Sudak kentinden ilk bahseden kaynaklardan biri VII. yüzyıl tarihli Ravennalı Kozmograf'ın yazmasıdır ve eserde *Sugdabon* adıyla kaydedilmiştir.⁶⁹ Bundan başka Hazar Kağanlığı'nın İbranice mektuplarında kentin adı *Sugdai/Sogdai* (*Swgr'y*) suretinde kaydedildi.⁷⁰ Grek kaynaklarında ise “Σογδία/ Σουγδαία” Sogdaia biçiminde yazıldı.⁷¹ XII. yüzyılda *El-İdrisi* şehrin adını Sicilya'da kaleme aldığı eserinde İtalyan söyleyişi olan “*Soldadia*”dan etkilenerek “*Şoltata*” olarak belirtir.⁷² Nihayetinde XIII. yüzyılın sonunda şehrin adı bugünkü formunu kazandı ve Ebu'l Fida'nın *Coğrafya* eserinde “*Sudak*” olarak ifade edildi.⁷³ Böylelikle XIII-XIV. yüzyıldaki Arap kaynaklarında şehrin adı *Sudaq/Sudak* olarak geçer. Ayrıca Sudak kelimesinin doğrudan Soğdca “*suydtk*” olmalıdır.

Etimolojik teorilerin esasında ortak bir noktada buluştuğu Alanik/Osetik *Digor/cyγδωz* veya *Suydaq* kelimelerinin fonetik bakımdan ortak kökeni temsil ettiği söylenmelidir. Bu bakımdan kentin kuruluşunda ve

⁶² Başak Kuzakçı, “Orta Asya'da Doğu Kilisesi'nin Yükselişi: Soğd Hristiyanları ve İzleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, Aralık 2022, s. 448-460.

⁶³ Vaissière, *Sogdian Traders, A History*, s. 246.

⁶⁴ B.A. Livşits, “Sogdiysı v Semireçe: lingvistiçeskie i epigrafiçeskie svidetelstva”, *Pisma Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturi Narodov Vostoka, (XV Godovaya Nauçnaya Sessiya)*, Leningradskoe otdelenie, Institut Vostokovedeniya, AN S.S.S.R, December C. 1, S. 2, 1979, Moskva 1981, s. 78.

⁶⁵ Solidus Doğu Roma İmparatorluğu'nda 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar tedavülde kalan altın sikkedir; J. Iluk, “The Export of Gold from the Roman Empire to Barbarian Countries from the 4th to the 6th Centuries”, *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte*, S. 4, 1985, s. 79-102.

⁶⁶ Fred H. Blume, Timothy Kearley, *Annotated Justinian Code*; <http://www.uwo.edu/lib/blume-justinian/index.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2023)

⁶⁷ Soğd tüccarların Basra'dan Umman'a oradan Doğu Cava limanı üzerinden Çin'e uzanan ticaret bağlantıları hakkında bkz. Mesudî, *Murûc-uz-Zehab*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 108-109.

⁶⁸ Menander, *The History of Menander Guardsman*, s. 176.

⁶⁹ Vaissière, *Sogdian Traders, A History*, s. 242-243.

⁷⁰ P. K. Kokovtsov, *Evreysko-hazarskayaperepiska v X veke*, Izd AN SSSR, Leningrad 1932.

⁷¹ Tzetzes, *Historiarum Variarum, Chiliades*, ed. T. Kiessling, Lipsiae Publishing, Leipzig, 1826, s. 484.

⁷² Şerif el-İdrisi, *Nuzhatü'l-Müstâk fi ihtirâk el-âfâk*, Shamel Library; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b11001634/f11.item>

⁷³ *Abu-'l-Fidâ İsmâ'il Ibn-'Alî, Kitâb taqwîm al-buldân*, çev. ed. J. T. Re naud-W. MacGuckin de Slane, Paris 1848, s. 319.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

isimlendirilmesinde Soğd bağlantısı oldukça kuvvetlidir. Esasında Alanlar, konar-göçer bir yapıya sahipken, Soğdlar aynı tarihlerde Mâverâünnehir'de kentler kurmuşlardı. Kırım bölgesine gelen konar-göçer Alanların, Sudak'ta MÖ. III. yüzyılın başında bir kale inşa etmeleri ve yerleşik bir kent kurmaları bu nedenle tarihi realitelere pek uygun düşmemektedir. Ayrıca Alanlara dair sunulan kaynaklar, çok daha geç tarihlerde karşımıza çıkmaktadır. XIII. yüzyılda Fransisken misyoner Rubruk'un Seyahatnamesinde Alanlar, Herson yakınlarında kaydedildi. Bundan başka İbn-i Abdü'l-Zahir ve Baybars el-Mansuri gibi Memluk kaynakları XV. yüzyılın ortalarına kadar Kırım'daki Alan tacirlerinin büyük ölçüde Kefe üzerinden köle ticareti yürüttüklerini kaydeder. Karadeniz kıyısındaki İtalyan şehir devletleri kolonilerinin yazışmalarına da Azak ve Kefe'deki Alan köle ticareti hareketliliğinden bahseder.

Volga sahası, Karadeniz'in kuzeyi ve Orta Asya arasındaki ticarete VIII. yüzyıla kadar Soğd tüccarının varlığı konusunda veriler zengin olmamasına karşın, IX. yüzyılda sürdürülen ve Harezmi tüccarının da dahil olduğu Kafkasya-Orta Asya ticareti güçlü bir surette en azından arkeolojik olarak ispatlandı. Ancak Soğd tüccarının IX. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla bu ticaretteki varlığı ve etkinliği zayıfladı. Bu nedenle Harezmi tüccarları Soğdların bıraktığı boşluğu doldurarak Batı ticaret yollarında kontrolü sağladı.

SONUÇ

Hagiografik kayıtların güvenilirliği tartışmalı görülmele birlikte Havarî Saint Andreas'ın Sivastopol ve çevresindeki MS I. yüzyıldaki Hristiyanlık faaliyetinde Soğdlardan bahsetmesi doğrudan Sudak kentinin kurucuları ve yerleşimcileri hakkında nihai delil olmamakla birlikte en azından Karadeniz bölgesine yönelik Soğd ticaretinin kökenlerini ve devamlılığını kanıtlamaktadır. Türk Kağanlığı'nın ve onu müteakiben Hazar Kağanlığı'nın bölgedeki faaliyetinin diplomatik, askerî ve siyasi sonuçları Soğd ticaret ağının söz konusu bölgeye ulaşması bu politik arka plan ve İpek Yolu jeopolitiğinde gelişen ittifaklar ve çatışmalar sayesinde gerçekleşti. Söz konusu sosyo-ekonomik arka planda Sudak şehrinin Soğd tüccarlar için bir antrepo vazifesi gördüğünü ileri sürmek de iddialı olmayacaktır.

Sudak'ın Doğu Roma ticaretindeki rolü yazılı kaynakların dışında arkeolojik kalıntılarla da desteklenmektedir. Sudak'ta VII. yüzyıla tarihlenen Konstantinapol antrepolarından çıkan mühürler ve "commercarii" adı verilen Doğu Roma gümrük görevlilerine dair kalıntılar bölgenin Doğu Roma ticaretiyle ilişkisini ortaya koymaktadır. Ancak bölgedeki güç dengelerinin oldukça hassas ve Alan, Avar gibi konar-göçer, merkezi bir devlet otoritesine tabi olmayan unsurların ticaret ve siyaset üzerinde etkili ve belirleyici bir etken olduğu göz ardı edilmemelidir.

Etimolojik bağlamda Sudak'ın Soğd bağlantısı inkâr edilemez görülmektedir. Ancak sadece etimoloji üzerinden kentin kurucularının ve yerleşimcilerinin Soğdya'dan geldiğini, kentin Soğd ticaret kolonisi olarak işlev gördüğünü iddia etmek için yetersiz kalmaktadır. Kentin Alanlar tarafından kurulduğu görüşü de etimolojik çıkarımların ötesine geçmemektedir. Bölgede Alan varlığı kesin olmasına rağmen Alanların faaliyetleri ancak XII-XIII. yüzyıldan itibaren çağdaş kaynaklarda takip edilebilmektedir. Diğer taraftan, Soğdların Sudak yakınlarındaki varlığı Saint Andreas'ın menkıbesi doğru kabul edilirse, MS I. yüzyıla, Hristiyan kayıtları ve Doğu Roma kronikleri esas tutulursa MS V-VI. yüzyıldan itibaren tarihlenmektedir. Ayrıca, bugüne kadar ulaşılabilen tek arkeolojik veri ise üzerinde Soğdca yazı bulunan bir çömlektir. Bu nedenle, Sudak kentinin kuruluşunda Soğd tezi ağırlıklı olmasına rağmen, her iki teorinin henüz bir kesinliğe ulaşmadığı muhtemelen arkeolojik verilerin bu konuda belirli bir kesinlik getirebileceği de ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

ABAEV, V. I., *İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka*, C. 3, Izd-vo AN SSSR Nauka, Moskva 1958-1989.

ABAEV, V. I., *Osetinskiy yazık i folklor*, C. 1, Izd AN SSSR 1949.

ABAEV, V. I., *Skifo-alanskiye nareçiya*, OIJa. I. M., Nauka, Moskva 1979.

Abu- 'l-Fidâ İsmâ 'il İbn- 'Alî, Kitâb taqwîm al-buldân, çev. ed. J. T. Reinaud-W. MacGuckin de Slane, Paris 1848.

AKBULUT, Dursun Ali, *Arap Fütuhatına Kadar Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II-M.S. VII. yy.)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984.

Ananias of Şirak, *The Geography of Ananias of Şirak (Aşxarhac 'oyc')*: *The Long and. Short Recensions*, çev. R. H. Hewsen, Reichert Publishing, Wiesbaden 1992, ss. 74-75.

BARANOV, I. A., "Arheologičeskoe izučenie Sugdei-Soldayı", *Arheologičeskiye issledovaniya v Krimu 1993 god*, Tavria, Akmesid 1994.

BARANOV, I. A., “Kompleks Tretyy Çetverti XIV veka v Sudakskoy Kreposti”, *Sugdeyskiy Sbornik*, C. 1, Kiev-Sudak 2004, ss. 524-559.

BERTILLE, “New Insights into Sogdiana during the Classical Period (from the end of the 4th c. BCE to the 3rd c. CE)”, *Iran*, C. 60, S. 1, 2022, ss. 46-64.

BLUME, Fred H., Timothy Kearley, *Annotated Justinian Code*: <http://www.uwyo.edu/lawlib/blume-justinian/index.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2023)

BOÇAROV, Sergey, “Rozkopki na teritoriyi Sudakskoy fortetsi v 2001 rotsi”, *Arheologični vidkrittya v Ukrayni 2001-2002*, İstitut arheologiy NAN Ukrayni, Kiyv 2003, ss. 11-12.

DVORNIK, Francis, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Commissionnaire Orbis, Prag 1933.

DVORNIK, Francis, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard University Press Dumbarton Oaks Series, C. 4, Cambridge 1958.

El-Belâzürî, *Fütuhu'l-Bûldan*, çev. Francis Clark Murgotten, in *Origins of the Islamic State*, Columbia University, New York 1924.

El-Belâzürî, *Fütuhu'l-Bûldan*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

Epiphanius of Callistratos, *The Life of Andrew*, çev. ve ed. R. Dennis MacDonald, SBLTT S. 33, Scholars Press, Atlanta 1990.

Epiphanius of Cyprus, *Indices Apostolorum*, ed. Karl Holl, J.C. Hinrichs and Buchhandlung, Leibzig 1915.

Eusebius of Caesarea, *Historia Ecclesiastica*, çev. Kirsopp Lake, Loeb Classical Library, Londra 1926.

FELTHAM, Heleanor B., “Justinian and the International Silk Trade” *Sino-Platonic Papers*, S. 194, 2009, ss. 1-43.

GADLO, A.V., “K etničeskoy istorii adıgskih plemennih obedineniy (sagını-şegaki)”, *XIII. “Krupnov Readings” on the Archeology of the North Caucasus*, Maykop 1984, ss. 70-72.

GHARİB, Badr al-Zaman, *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*, Farhangon Publishing, Tehran 1999.

GOLDEN, Peter, “Turks and Iranians: An Historical Sketch”, *Turkic- Iranian Contact Areas; Historical and Linguistic Aspects*, ed. L. Johanson, Harrassowitz Verlag Publishing, Wiesbaden 2006, ss. 17-38.

GUKİN, V. D., “İssledovaniya Yugo-Vostočnoy Krımskoy arheologičeskoy ekspeditsii na srednevekovom gorodişe Sudak”, *Ekspeditsii. Arheologiya v Ermitaje*, Slaviya Publication, St. Petersburg 2014, ss. 122-131.

HARMATTA, János, “Sogdian Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia”, *Prolegomena to the Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia*, ed. J. Harmatta, Akadémiai Kiadó, Budapeşte 1979, ss. 153-165.

HARMATTA, János, “The Origin of the Name Σόγδοι”, *Acta Classica Universitatis Debreceniensis*, S.13, 1977, ss. 595-628.

HILL, John E., *The Western Regions according to the Hou Hanshu The Xiyu juan “Chapter on the Western Regions” from Hou Hanshu*, Second Edition (Extensively revised with additional notes and appendices):

HOPPÁL, Krisztina, “Chinese Historical Records and Sino-Roman Relations: A Critical Approach to Understand Problems on the Chinese Reception of the Roman Empire”, *RES Antiquitatis*, S.1, 2019, ss. 63-81.

Hou Han shu, bölüm 88.

<http://depts.washington.edu/silkroad/texts/weilue/weilue.html> (Erişim Tarihi: 08.06.2023)

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b11001634j/f11.item> (Erişim Tarihi: 18.06.2023)

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Aatext%3A1999.02.0137%3Abook%3D37#note-link269> (Erişim Tarihi: 13.07.2023)

IERUSALİMSKAYA, A. A., *Velikiy şelkoviy put i Severnyy Kavkaz*, Publication of the State Hermitage 1972.

IERUSALİMSKAYA, A.A., “O severokavkazskom “Şelkovom puti” v rannem srednevekovye”, *Sovetskaya Arheologiya*, S. 2, 1967, ss. 59-78.

İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ (MS II-VIII. YÜZYILLAR)

ILUK, J., "The Export of Gold from the Roman Empire to Barbarian Countries from the 4th to the 6th Centuries", *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelgeschichte*, S. 4, 1985, ss. 79-102.

İbn Bîbî, *el-Evâmîru'l Ala'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, haz. Mürsel Öztürk, C.I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, C. 12, çev. Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

Jordanes, *Histoire des Goths*, çev. O. Devillers, Belles Lettres, Paris, 1995.

KLENİNA, Elena, "The Dorian Colony of Chersonesos in Taurica: Historical and Economic Aspects of the Development in the Hellenistic Period", *Greek Colonisation. New Data, Current Approaches*, ed. Polyxeni Adam-Veleni, Dimitra Tsangari. Alpha Bank, Athens 2015, ss. 37-57.

KOKOVTSOV, P. K., *Evreysko-hazarskayaperepiska v X veke*, Izd AN SSSR, Leningrad 1932.

KUZAKÇI, Başak, "Arkeoloji ve Emperyal Rekabet: Soğdların ve Soğdcanın Keşfi (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2022, ss. 63-76.

KUZAKÇI, Başak, "Orta Asya'da Doğu Kilisesi'nin Yükselişi: Soğd Hıristiyanları ve İzleri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, Aralık 2022, ss. 448-460.

LİTVİNSKİY, B. A., *Mogilniki Zapadnoy Ferganı III, Ukraşeniya iz mogilnikov Zapadnoy Ferganı*, Nauka, Moskva 1973.

LİVŞİTS, B. A., "Sogdiytsı v Semireçe: lingvistiçeskie i epigrafiçeskie svidetelstva", *Pisma Pamyatniki i Problemi İstorii Kulturu Narodov Vostoka, (XV Godovaya Nauçnaya Sessiya)*, Leningradskoe otdelenie, Institut Vostokovedeniya, AN S.S.S.R., December C. 1, S. 2, 1979, Moskva 1981.

Menander, *The History of Menander Guardsman*, ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs S. 17, ed. ve çev. Roger C. Blockley, Francis Cairns Yayınları, Liverpool 1985.

Mesudî, *Murûc-uz-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

MIGNE, Jacques Paul, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, S. 120, Harvard University Press, 1862.

MILLER, V. F., *Osetinskiye etyudi*, C. 3, Tipografiya, Moskva 1881.

Nicetas the Paphlagonian, "Acta Andreae", ed. M. Bonnet, *Analecta Bollandiana*, S. 13, 1894, s. 349-352.

PEACOCK, A. C. S., "The Saljûq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of 'Alâ' al-Dîn Kayubâd", *Journal of the Royal Asiatic Society*. C. 16, S. 2, 2006, ss. 133-149.

Pliny the Elder, *The Natural History of Pliny*, çev. John Bostock, Henry Thomas Riley, Kitap XXXVII, Bölüm 38, Bohn's Classical Library, London, 1855.

RUBRUCK, William, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253-1255 As Narrated by Himself. With Two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine*, çev. William Woodville Rockhill, Hakluyt Society, Londra 1900.

Sanguo zhi, bölüm 30, çev. Edouard Chavannes, "Les pays d'Occident d'après le Wei lio", *T'oung pao* C. 2, S. 6, 1905.

SINOR, Denis, "Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı" çev. Talat Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, ed. D. Sinor, İletişim Yayınları, Ankara, 2002.

SİMONENKO, A., "Chinese and East Asian Elements in Sarmatian Culture of the North Pontic Region", *Silk Road Art and Archaeology*, S. 7, 2001, ss. 53-72.

STAVİSKİY, B. Ja., "Central Asia, Mesopotamia and the Roman World: Evidence of Contacts", A. Invernizzi (ed.), *In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asian Archaeology in Antiquity*, Le lettere, Florence 1995.

SZEMERÉNYİ, Oswald, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian, Skudra, Sogdian, Saka*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 1980.

Şerif el-İdrîsî, *Nuzhatü'l-Müştâk fi'İhtirâk el-âfâk*, Shamela Library;

ŞERKOVA, T. A., *Egipet i Kuşanskoe İsarstvo (torgovie i kulturnie kontaktı)*, Izdvo "Nauka", Moskva 1991.

TEZCAN, Mehmet, “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, ss. 96-123.

TOMASCHEK, Wilhelm, “Centralasiatische Studien I: Sogdiana”, *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, C. 87, S. 1, 1877, ss. 67-184.

TOMASCHEK, Wilhelm, *Die Goten in Taurien*, Alfred Hölder Publishing, Wien 1881.

Tzetzes, *Historiarum Variarum, Chiliades*, ed. T. Kiessling, Lipsiae Publishing, Leipzig 1826.

VAISSIÈRE, Étienne De la, “Saint Andre chez les Sogdiens: aux origines de Sogdaia, en Crimée”, *La Crimée entre Byzance et le Khaganat khazar*, ed. Constantin Zuckerman, Peeters Publishing, Paris 2006, ss. 171-180.

VAISSIÈRE, Étienne de La, *Sogdian Traders: A History*, çev. James Ward, Brill Press, Leiden 2005.

VASİLEVSKİY V. G., *Trudı*, C. 2, St. Petersburg 1909.

VASİLEVSKİY, V. G., “Hojdeniye apostola Andrey a v stranu Mirmidonyan”, *Journal of the Ministry of National Education*, S. 189, 1877, ss. 157-185.

VASMER, Max, *Etimologičeskiy Slovar Russkogo Yazıka*, C. 3, Progress, Moskva 1987.

VASMER, Max, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, Die Iranier in Südrußland*, Markert & Petters, Leipzig 1923.

WILKINSON, Endymion, *Chinese History. A manual*, Harvard University Press, Cambridge- Massachusetts 2000.

YAKUBOVSKİ, Aleksandr, “İbn-i Bibi’nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi”, çev. İsmail Kaynak, *AÜDTCFD*, S. 12, 1954, ss. 207-226.

YESHİ, Karma-Wangchuk, Phurpa, “Aconitum napellus (Monkshood)”, *Exploring Poisonous Plants: Medicinal Values, Toxicity Responses, and Therapeutic Uses*, Husen, Azamal, (ed.). CRC Press, Florida 2023, ss. 101-112.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**İPEK VE KÜRK: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE SOĞD VARLIĞI VE SOĞD TİCARETİ
(MS II-VIII. YÜZYILLAR)**